

Relatie, Religie, Ruzie

De rol van religie en conflicten in de problemen van adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen

Naam Eline Loosman (3334031)
Datum 17 januari 2013
Docent Dr. Inge van der Valk
Tweede beoordelaar Stefanie Nelemans MSc
Universiteit Utrecht Masterthesis Pedagogische Wetenschappen
Orthopedagogiek - Jeugdzorg

Relatie, Religie, Ruzie

**De rol van religie en conflicten in de problemen van
adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen**

Voorwoord

Voor u ligt mijn masterthesis ‘Relatie, Religie, Ruzie’. De thesis betreft een onderzoek dat is uitgevoerd in het kader van de master Orthopedagogiek binnen de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht.

Vanuit een bewogenheid met kinderen en jongeren die te maken hebben met sociaal-emotionele problematiek ben ik een aantal jaren geleden, samen met een psycholoog, een eigen praktijk gestart. In mijn werk ontmoet ik regelmatig gescheiden ouders en hun kinderen. Een verlangen naar meer wetenschappelijke kennis omtrent dit onderwerp deed me kiezen voor het thema echtscheiding, toen deze mogelijkheid zich voordeed. Omdat ik werk in een dorp waar veel mensen een religieuze achtergrond hebben en omdat ik zelf eveneens religieus ben, koos ik voor een vergelijking tussen adolescenten uit religieuze en niet-religieuze gezinnen in mijn onderzoek.

Het schrijven van deze masterthesis voelde aan als een geboorteprocess. Soms ging het vlot en soepel, soms haperend of zelfs stagnerend. Gebeurtenissen in de persoonlijke sfeer speelden daarbij soms een rol. Hoe dan ook, het was als een avontuur van ongekende intensiteit dat me deed beseffen dat het doen van wetenschappelijk onderzoek enorm stimulerend is. Het afronden van dit onderzoek voelt dan ook wat weemoedig aan.

Ik wil mijn docent Inge van der Valk hartelijk danken voor haar inspirerende begeleiding in deze tijd van onderzoek. Haar enthousiasme is absoluut aanstekelijk. Ze gaf mij steeds het gevoel dat ik goed op weg was; tegelijkertijd moedigde ze mij elke keer aan het beste uit mezelf en uit dit onderzoek te halen. Ook de Universiteit Utrecht wil ik bedanken voor het beschikbaar stellen van de data, en Stefanie Nelemans als tweede beoordelaar.

Tenslotte wil ik mijn gezin bedanken. Mijn man Klaas en onze kinderen Jesse, Matthias en Boaz hebben me op geweldige wijze gesteund in alles en veel geduld gehad, ook als er weer eens geen sokken uit de was waren.

Eline Loosman

Januari 2013

Abstract

Background: A large body of research reveals that parental divorce as well as parental conflicts can have negative effects on the well-being of children and adolescents. Although approximately half of all Dutch people report to be religious, there is ample research on differences between religious and nonreligious adolescents concerning the effects of parental divorce or marital conflicts. This study examines possible differences between religious and nonreligious adolescents as to their functioning after a parental divorce. *Method:* Participants were 4090 adolescents aged 9 to 17 ($M = 13.1$). Self-report questionnaires regarding internalizing (anxiety and depression) and externalizing (aggression and delinquency) problems were filled in, as well as questions about personality, religion and parental conflicts. *Results:* Analyses of variance showed a significant interaction effect of family structure and religion on adolescent internalizing problems. Religious adolescents showed higher levels of anxiety and depression, whereas their nonreligious counterparts showed higher levels of aggression and delinquency, irrespective of family structure. In addition, adolescents of religious families reported significantly more parental conflicts than nonreligious adolescents did. Levels of anxiety and depression decreased when was corrected for parental conflicts, and the interaction effect of religion and family structure on internalizing problems even disappeared. *Conclusion:* Increased levels of anxiety and depression among religious adolescents may be partly caused by the higher level of parental conflicts they report. Indeed, scores on anxiety and depression decreased when was corrected for parental conflicts. However, the main effect of religion on internalizing problems remained significant, as well as the inverse effect of religion on externalizing problems. Overall, findings clarify only a small part of the differences between religious and nonreligious adolescents in average problems. In adolescence, the role of religion might be more complex than was expected.

Keywords: adolescents, marital conflicts, divorce, internalizing and externalizing problems, religion

Introductie

In de afgelopen vier decennia is het aantal echtscheidingen sterk toegenomen en veel kinderen en adolescenten in westerse landen zijn hier bij betrokken (Latten, 2004). Cijfers wijzen uit dat ongeveer één op de drie huwelijken eindigt in echtscheiding en jaarlijks blijken 39.000 kinderen in Nederland hiermee te maken te krijgen (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2011). Daarnaast wordt een groeiend aantal informele relaties ontbonden, waarbij eveneens vaak kinderen betrokken zijn (Spruijt & Kormos, 2010). De invloed die echtscheiding heeft op kinderen en adolescenten is dan ook sinds vele jaren onderwerp van onderzoek.

Veel empirische literatuur toont dat kinderen en adolescenten uit intacte, harmonieuze gezinnen een hoger niveau van welbevinden ervaren, minder gedragsproblemen laten zien en zich psychologisch beter aanpassen dan kinderen uit gescheiden gezinnen (Amato, 2001; Amato, Loomis, & Booth, 1995; Hetherington, Bridges, & Insabella, 1998; Kelly & Lamb, 2000). Een veel kleiner aantal studies gaat over de vraag of echtscheiding meer of minder vaak voorkomt onder religieuze ouders in vergelijking met niet-religieuze ouders en of adolescenten uit religieuze gezinnen meer of minder problemen ervaren dan adolescenten uit niet-religieuze gezinnen na de echtscheiding van hun ouders. Dit onderzoek stelt de vraag of de mate van internaliserende en externaliserende problemen die religieuze adolescenten ervaren na de echtscheiding van hun ouders, verschillend is in vergelijking met hun leeftijdgenoten uit niet-religieuze gezinnen. Verder wordt onderzocht in welke mate ouderlijke conflicten samenhangen met problemen onder religieuze en niet-religieuze adolescenten. In dit artikel wordt in de eerste plaats een beschrijving gegeven van het functioneren van adolescenten na de echtscheiding van hun ouders in het algemeen en van de gevolgen die ouderlijke conflicten kunnen hebben op adolescenten. Daarna komt de rol van religie in de aanpassing na echtscheiding aan de orde. Tenslotte wordt een overzicht gegeven van de onderzoeksvragen.

Echtscheiding, conflicten en het functioneren van adolescenten

Gemiddeld genomen doen kinderen en adolescenten in intacte, twee-oudergezinnen het beter dan kinderen in gescheiden gezinnen (Furstenberg & Kiernan, 2001; Spruijt & Kormos, 2010). Volgens een groot aantal onderzoeken en enkele meta-analyses scoren kinderen uit gescheiden gezinnen lager dan kinderen uit intacte gezinnen op veel gebieden die te maken hebben met welbevinden, zoals psychologisch welbevinden (Amato, 2003), zelfbeeld (Amato, 2001), sociaal welbevinden (Amato & Keith, 1991), emotionele aanpassing

(VanderValk, Spruijt, DeGoede, Meeus, & Maas, 2004), de kwaliteit van gezinsrelaties (Amato, 2001) en de ontwikkeling en kwaliteit van relaties in de (jong-) volwassenheid (Amato & DeBoer, 2001). Daarnaast hebben kinderen en adolescenten uit gescheiden gezinnen meer kans op de ontwikkeling van zowel internaliserende als externaliserende problematiek dan kinderen en adolescenten uit intacte gezinnen (Amato, 2001; Lansford, Malone, Pettit, Castellion, & Dodge, 2006). Deze problemen worden in de literatuur regelmatig genoemd als indicatoren voor aanpassing na echtscheiding. Ook de schoolse prestaties van adolescenten uit gescheiden gezinnen zijn gemiddeld genomen lager dan die van hun leeftijdgenoten uit intacte, twee-oudergezinnen (Lansford et al., 2006; Teachman, Paasch, & Carver, 1996). Gevolgen van echtscheiding op langere termijn zijn onder meer een lager opleidingsniveau, minder inkomen, een groter risico op internaliserende problematiek, een zwakkere relatie met de ouders en een verhoogd risico op een eigen scheiding (Amato & DeBoer, 2001). Hoewel de verschillen tussen kinderen en jeugdigen uit intacte en gescheiden gezinnen niet groot zijn, zijn ze consistent en nemen ze zelfs toe, zoals blijkt uit een update van de meta-analyse van Amato en Keith over de jaren '90 (Amato, 2001). Dit is opmerkelijk, omdat dit decennium zich juist kenmerkt door een grotere acceptatie van echtscheiding.

Steeds meer onderzoek wijst erop dat naast echtscheiding ook blootstelling aan ouderlijke conflicten schadelijk is voor kinderen en jongeren. Conflicten tussen ouders zijn van invloed op de mate van internaliserende (e.g., Harold, Fincham, Osborne, & Conger, 1997) en externaliserende problemen (e.g., Grych, Fincham, Jouriles, & McDonald, 2000) onder kinderen en jongeren. In 20 à 25% van de gezinnen is er sprake van een hoge mate van conflicten en een deel van de betreffende ouders blijft met elkaar in conflict na hun echtscheiding (Booth & Amato, 2001). Ouderlijke conflicten zorgen voor emoties als angst, spanning en verdriet bij kinderen (Ellison, Walker, Glenn, & Marquardt, 2011). Door conflictueuze situaties in het gezin kunnen zij zich gedwongen voelen partij te kiezen, waarmee de ouder-kindrelatie onder druk komt te staan en de cohesie binnen het gezin te lijden heeft (Grych & Fincham, 1990). Niet zelden wordt genoemd dat niet de beëindiging van de ouderlijke relatie, maar de daarmee gepaard gaande conflicten verantwoordelijk zijn voor de negatieve effecten van echtscheiding op kinderen en jeugdigen (e.g. Dronkers, 1999; Spruijt & DeGoede, 1997, VanderValk & Spruijt, 2004).

Echtscheiding en religie

Prevalentie

Veel religies benadrukken de waarde van een intact gezin. Onderzoek wijst op een licht positief verband tussen religiositeit en de kwaliteit van huwelijksrelaties en een licht verminderde kans op echtscheiding wanneer er sprake is van religieuze betrokkenheid (Booth, Johnson, Branaman, & Sica, 1995). Ander onderzoek wijst uit dat mensen die religieus zijn, het huwelijk zien als een heilige, goddelijke instelling, die meer raakt dan alleen het eigen ik, het getrouwd zijn of het gezin: het betreft een toewijding aan God (Dollahite, Hawkins, & Ward, 2012). Religiositeit blijkt ook een reden te zijn voor een hogere mate van toewijding aan elkaar (Lambert & Dollahite, 2008). Een andere studie die gedaan is onder religieuze stellen van verschillende godsdiensten wijst uit dat gedeelde waarden op moreel vlak predictoren zijn voor meer trouw binnen het huwelijk (Dollahite & Lambert, 2007). Op basis hiervan zou verondersteld kunnen worden dat echtscheiding minder vaak voorkomt onder religieuze echtparen dan onder niet-religieuze echtparen, vanwege een hogere mate van toewijding en trouw aan elkaar (Fackrell, Poulsen, Busby, & Dollahite, 2011). Maar cijfers hierover zijn schaars, zeker voor de Nederlandse situatie.

De rol van religie in het verwerken van echtscheiding

Omdat het huwelijk door religieuze mensen in veel gevallen gezien wordt als een heilig verbond, zou beëindiging van zo'n verbond dan ook kunnen zorgen voor meer moeilijkheden in de psychologische verwerking van echtscheiding (Mahoney, Krumrei, & Pargament, 2008). Onderzoek naar de rol van religie en de aanpassing na echtscheiding is in beperkte mate aanwezig; slechts drie empirische studies betreffen dit onderwerp. Een studie van Nathanson (1995) toont dat elf vrouwen ($N = 12$) aangeven dat religie het herstelproces na de echtscheiding bevordert. Greeff en VanderMerwe (2004) vonden dat geloof bij 51% van de respondenten ($N = 98$) uit hun onderzoek op de vierde plaats kwam op de lijst helpende factoren in het proces van aanpassing na echtscheiding; dit werd gerapporteerd door zowel adolescenten als de ouders (Greeff & VanderMerwe, 2004). Tenslotte stelde King (2003) dat religieuze vaders na hun echtscheiding gemiddeld een betere relatie met hun kinderen hadden dan vaders die niet religieus waren, zelfs nadat in het onderzoek gecontroleerd was voor eigenschappen zoals traditionele attitudes (King, 2003). Deze studies zouden erop kunnen wijzen dat religie ondersteunend is in het verwerken van echtscheiding. Maar meer onderzoek is noodzakelijk om betrouwbare uitspraken te kunnen doen. Onderzoeken hieromtrent hebben zich voornamelijk gericht op de partners die scheiden en niet of in veel mindere mate op hun

kinderen. Slechts het onderzoek van Greeff en Van der Merwe (2004) zegt iets over adolescenten en uit dit onderzoek werd niet duidelijk welke rol religie speelde in de verwerking.

Dit onderzoek

Echtscheiding wordt gezien als een stressvolle gebeurtenis, die van grote invloed is op het leven van alle betrokkenen. Onder adolescenten neemt de kans op het ontstaan van internaliserende en externaliserende problematiek toe wanneer hun ouders gaan scheiden. Daarnaast blijken ouderlijke conflicten een schadelijke invloed te hebben op adolescenten. Of problemen ten gevolge van echtscheiding zich anders manifesteren in religieuze en niet-religieuze jongeren, wordt in deze studie onderzocht. Daarnaast wordt onderzocht in welke mate conflicten samenhangen met de mate van problemen en of dit verschillend is voor adolescenten uit religieuze en niet-religieuze gezinnen. De eerste onderzoeksvraag luidt: *Is er verschil in prevalentie van echtscheiding tussen religieuze en niet-religieuze gezinnen?* Het antwoord op deze vraag is van belang als opmaat naar de tweede onderzoeksvraag. Die luidt: *Zijn er verschillen in gemiddelde internaliserende en externaliserende problemen onder adolescenten uit religieuze en niet-religieuze gezinnen na de echtscheiding van hun ouders?* De derde onderzoeksvraag wordt in drie subvragen geformuleerd: (a) *Wat is de gemiddelde hoeveelheid conflicten die religieuze en niet-religieuze jongeren rapporteren over hun gescheiden ouders?;* (b) *Welke samenhang is er tussen de mate van ouderlijke conflicten en de mate waarin religieuze en niet-religieuze jongeren problemen ervaren?;* en (c) *Worden verschillen in de mate van problemen tussen religieuze en niet-religieuze jongeren nog steeds gevonden als gecorrigeerd wordt voor ouderlijke conflicten?*

Onderzoek dat tot op heden gedaan is, heeft zich vooral gericht op verschillen tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen. Dit onderzoek richt zich op religieuze en niet-religieuze jongeren in de vroege en midden adolescentie uit zowel intacte als gescheiden gezinnen. Onder gescheiden gezinnen worden zowel formele echtscheidingen als decohabitatie verstaan. Overigens moet vermeld worden dat, wanneer in dit onderzoek over religie gesproken wordt, uitgegaan wordt van het christelijk geloof, omdat binnen andere religies meer -bijvoorbeeld cultuurgebonden- factoren een rol zouden kunnen spelen. Daarmee zou het onderzoek te breed worden en zouden er geen specifieke uitspraken gedaan kunnen worden.

Methode

Steekproef

De totale steekproef voor dit onderzoek bestaat uit een zogenaamde ‘gepoolde’ steekproef van in totaal 4090 adolescenten van scholen voor voortgezet onderwijs in Nederland. In het kader van dit onderzoek zijn jongeren geselecteerd van wie beide ouders nog in leven zijn en die de vraag omtrent religie hebben beantwoord. De leeftijd van de adolescenten varieert van negen tot zeventien jaar ($N = 4090$, $M = 13.1$ $SD = 1.4$). De steekproef bestaat uit 2104 meisjes (51.4%) en 1985 jongens (48.5%); van één jongere is het geslacht niet bekend. Van de jongeren komen er 3332 (81.5%) uit een intact, twee-oudergezin. Van 758 jongeren (18.5%) zijn de ouders gescheiden. Van de adolescenten volgen er 227 (5.6%) Praktijkonderwijs, 1489 (36.4%) VMBO, 828 (20.2%) HAVO en 691 (16.9%) VWO. De overige 855 (20.9%) hebben geen opleiding ingevuld. Van de jongeren hebben er 2308 (56.4%) geen geloof, 1089 (26.6%) zijn katholiek en 693 (16.9%) protestant.

Procedure

Voor deze cross-sequentiële survey zijn verscheidene jaren achtereenvolgende middelbare scholen benaderd voor deelname. Dit gebeurde door bachelorthesis studenten van de Universiteit Utrecht, in de jaren 2006, 2007, 2008, 2009 en 2011, onder supervisie van Dr. E. Spruijt, Dr. I. van der Valk en Dr. M. van Doorn. De scholen die meewerkten hebben zelf twee klassen toegewezen voor het onderzoek. In alle jaren werd gebruik gemaakt van grotendeels identieke vragenlijsten. De vragenlijst is steeds door bachelorthesis studenten geïntroduceerd in bestaande klassen en individueel, anoniem en vrijwillig in de klas ingevuld door leerlingen.

Meetinstrumenten

Ter beantwoording van de onderzoeksvragen is gebruik gemaakt van de Vragenlijst Scholieren en Gezinnen. Deze is samengesteld door dr. Ed Spruijt van de afdeling Jeugd en Gezin van de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht en bestaat uit (verkorte versies van) verschillende instrumenten. De lijst representeert diverse gebieden: angst, depressie, agressie, delinquentie, ouderlijke steun, sociale acceptatie, gevoel van eigenwaarde en ouderlijke conflicten.

Om internaliserende problematiek te meten zijn in de Vragenlijst Scholieren en Gezinnen twee instrumenten opgenomen. In de eerste plaats zijn, om depressieve symptomen te meten, 10 van de 27 items opgenomen uit de Children’s Depression Inventory (CDI;

Craighead, Smucker, Craighead, & Ilardi, 1998). Het gemiddelde van deze items wordt gebruikt als indicator voor het meten van depressieve symptomen. De vragen worden beantwoord op een vijfpuntsschaal, variërend van 1 (helemaal niet waar) tot 5 (erg waar). Een voorbeeld van een item is: “Ik slaap ’s nachts vaak slecht en ben vaak moe.” Met behulp van de *Cronbachs Alpha* wordt de betrouwbaarheid gesteld op 0.92. In de tweede plaats wordt angst gemeten met een deel van de herziene versie van de Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders (SCARED-R), vertaald door Muris en Steerneman (2001). De SCARED-R bestaat uit 38 items die gebruikt worden om vijf soorten angst te meten: gegeneraliseerde angst, paniekstoornissen, schoolangst, sociale angst en separatie-angst. Uit de SCARED-R zijn negen items opgenomen, die op een driepuntsschaal beantwoord worden met de antwoordmogelijkheden 0 (bijna nooit), 1 (soms) of 2 (vaak). Het gemiddelde van de items wordt gebruikt als indicator voor het meten van angst. Een voorbeeld van een item is: “Ik maak me zorgen of het wel goed met me zal gaan.” De items vormen samen een schaal waarvan de betrouwbaarheid gesteld wordt op een *Cronbachs Alpha* van 0.93.

Externaliserende gedragingen worden gemeten met een deel van de Direct and Indirect Aggression Scales (DIAS; Björkqvist, Lagerspetz, & Osterman, 1992). Deze vragenlijst meet de mate van agressief gedrag bij jongeren. Vragen worden beantwoord op een vierpuntsschaal, variërend van 1 (nooit) tot 4 (heel vaak). De betrouwbaarheid wordt met behulp van de *Cronbachs Alpha* gesteld op 0.92. Een voorbeeld van een item is: “Ik neem wraak door gemene verhalen over de ander te vertellen.” De DIAS bevat 23 items, waarvan er 11 zijn opgenomen in de Vragenlijst Scholieren en Gezinnen. Het gemiddelde van deze items is het uitgangspunt voor het meten van agressief gedrag. Daarnaast wordt middels een zelfrapportage vragenlijst van Baerveldt, Van Rossem, en Vermande (2003) het concept delinquentie gemeten. Uit deze vragenlijst zijn 15 van de 23 items opgenomen in de Vragenlijst Scholieren en Gezinnen, waarvan het gemiddelde gebruikt wordt als indicator voor het meten van delinquent gedrag. De vragen gaan over delinquente activiteiten in de afgelopen twaalf maanden, bijvoorbeeld betrokkenheid bij een gevecht, een inbraak of een diefstal. Jongeren beantwoorden de vragen op een vierpuntsschaal met de mogelijkheden 1 (nooit), 2 (één keer), 3 (twee à drie keer) of 4 (vier keer of meer). De betrouwbaarheid van deze lijst wordt met behulp van *Cronbachs Alpha* gesteld op 0.89.

Conflicten worden gemeten door middel van een ingekorte versie van twee subschalen, frequentie en inhoud, van de Children’s Perception of Interparental Conflict Scale (CPIC; Grych, Seid, & Fincham, 1992). De schaal bestaat uit vijf items, die beantwoord worden op een vijfpuntsschaal, variërend van 1 (nooit) tot 5 (altijd). Een voorbeeld van een

item is: Hebben je ouders -voor zover je weet- wel eens ernstige conflicten? De betrouwbaarheid wordt met behulp van de Cronbachs Alpha gesteld op 0.74.

Analyses

De vraag naar de prevalentie van echtscheiding onder religieuze en niet-religieuze ouders wordt beantwoord door het uitvoeren van een multiresponsanalyse van de aantallen religieuze en niet-religieuze intacte en gescheiden gezinnen in een kruistabel. Door middel van een *Chikwadraat* toets en een *Cramers V* toets wordt onderzocht of de verdeling in deze aantallen significant van elkaar verschilt.

De vraag naar het verschil in de mate waarin jongeren uit religieuze en niet-religieuze gescheiden gezinnen probleemgedrag laten zien, wordt getoetst met een Meerweg ANOVA. De analyse wordt allereerst uitgevoerd met twee groepen: adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen. Daarna wordt dezelfde analyse opnieuw uitgevoerd met een andere groepsverdeling: jongeren uit religieuze gezinnen, waaronder de protestantse en de katholieke gezinnen, en jongeren uit niet-religieuze gezinnen. Vervolgens wordt het interactie-effect onderzocht, waarbij gekeken wordt welke resultaten significant te noemen zijn.

De analyses voor de derde onderzoeksvraag betreffen allereerst een variantieanalyse van de gemiddelde hoeveelheid conflicten onder religieuze en niet-religieuze ex-echtparen. Daarna wordt middels een *Pearson* correlatieanalyse de samenhang tussen ouderlijke conflicten en probleemgedrag onderzocht onder religieuze en niet-religieuze adolescenten. Om de correlaties in de twee groepen met elkaar te vergelijken wordt de *Fisher r-to-z transformation* toegepast. Tenslotte wordt middels een MANCOVA onderzocht of problemen in dezelfde mate worden gevonden als gecorrigeerd wordt voor ouderlijke conflicten, waarbij tevens wordt gekeken welke resultaten significant zijn.

Resultaten

Onderzoeksvraag 1

Tabel 1 laat de verdeling zien tussen adolescenten wat betreft religie. In de verdere analyses worden katholieke en protestantse jongeren samen genomen als religieuze groep. In Tabel I is te zien dat de grootste groep bestaat uit jongeren die niet religieus zijn. De kleinste groep betreft de protestantse jongeren.

Tabel I

Religiositeit onder adolescenten

	<i>N</i>	<i>percentage</i>
katholiek	1089	26.6
protestant	693	16.9
geen geloof	2308	56.4
Totaal	4090	100

In Tabel II is de verdeling van de aantallen adolescenten uit religieuze en niet-religieuze gezinnen per gezinstype (intact of gescheiden) weergegeven in een kruistabel.

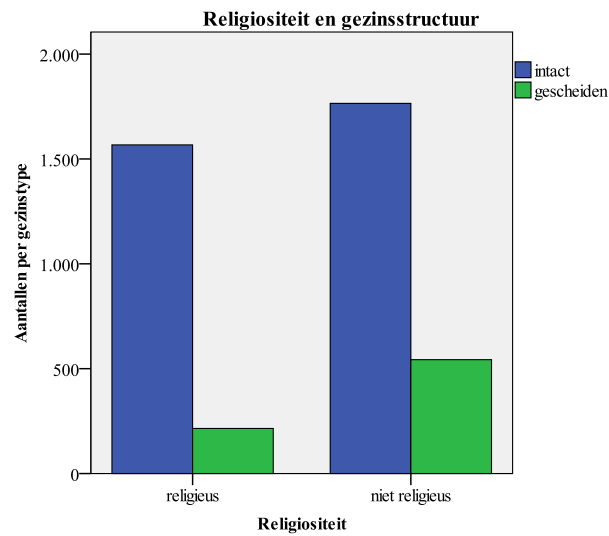
Tabel II

Overzicht gezinsstructuur en religiositeit onder adolescenten

		Religieus	Niet-religieus	Totaal
Gezinsstructuur	Intact	1567 (38.3%)	1765 (43.2%)	3332 (81.5%)
	Gescheiden	215 (5.3%)	543 (13.3%)	758 (18.5%)
Totaal		1782(43.6%)	2308(56.4%)	4090(100%)

Wat betreft de prevalentie van echtscheiding onder religieuze en niet-religieuze gezinnen kan gezegd worden dat er meer niet-religieuze dan religieuze gescheiden gezinnen zijn. Echtscheiding blijkt ongeveer twee keer zo vaak voor te komen onder niet-religieuze ouders (23.5%) dan onder religieuze ouders (12.1%). Het verschil blijkt significant (*Chi kwadraat* = 87.5, *df* = 1, *p* < .001). De sterkte van het gevonden verschil is echter gering; *Cramers V* = 0.15. In Figuur I zijn de resultaten van Tabel II weergegeven in een staafdiagram.

Figuur I

Onderzoeksvraag 2

Om het verschil in gemiddeld probleemgedrag te toetsen tussen adolescenten uit religieuze en niet-religieuze gezinnen, is gebruik gemaakt van een multivariate variantieanalyse (MANOVA). Tabel III toont de verschillen in gemiddelde niveaus van angst, depressie, agressie en delinquentie tussen jongeren uit religieuze en niet-religieuze gezinnen en tussen jongeren uit intacte en gescheiden gezinnen.

Tabel III

Gemiddelde mate van problemen bij adolescenten

	Angst		Depressie		Agressie		Delinquentie	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Religieus	1.90	0.75	1.80	0.78	1.53	0.46	1.15	0.27
Niet-religieus	1.84	0.73	1.73	0.76	1.59	0.50	1.22	0.38
Intact	1.84	0.72	1.73	0.75	1.56	0.47	1.17	0.32
Gescheiden	1.96	0.80	1.87	0.83	1.60	0.83	1.26	0.42

Op basis van deze variantieanalyse kan worden geconstateerd dat er een verschil is in de mate waarin jongeren uit de verschillende groepen internaliserende en externaliserende

problemen hebben. Adolescenten uit religieuze gezinnen blijken meer problemen te hebben op de gebieden angst en depressie en minder problemen op de gebieden agressie en delinquentie dan jongeren uit niet-religieuze gezinnen. Jongeren uit gescheiden gezinnen hebben een hogere score op al de probleemgebieden angst, depressie, agressie en delinquentie. De hoogste score is te zien op angst ($M = 1.96$, $SD = 0.80$) onder jongeren uit gescheiden gezinnen. De laagste score is voor adolescenten uit religieuze gezinnen op delinquentie ($M = 1.15$, $SD = 0.27$). De resultaten die significant te noemen zijn, zijn weergegeven in tabel IV.

Tabel IV

Significante effecten van religie en gezinsstructuur op problemen

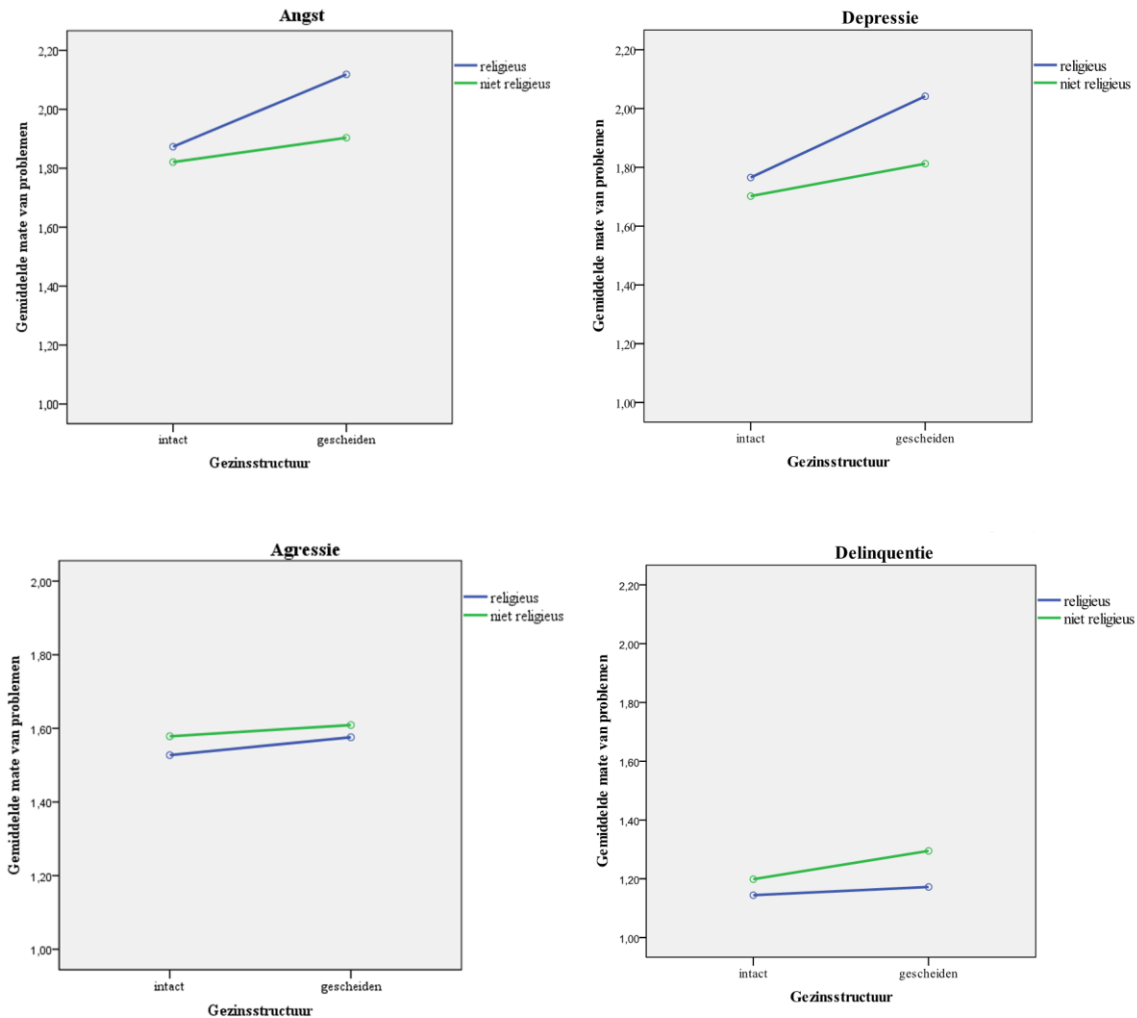
	F	df	p
Effect religie			
Angst	6.52	1	.001
Depressie	7.83	1	<.001
Delinquentie	2.87	1	<.001
Effect gezinsstructuur			
Angst	9.83	1	<.001
Depressie	13.66	1	<.001
Delinquentie	1.41	1	<.001
Interactie-effect			
Angst	2.41	1	.034
Depressie	2.53	1	.038

Resultaten zijn significant bij $p < .05$

In Tabel IV is te zien dat zowel religie als gezinsstructuur van significante invloed zijn op angst, depressie en delinquentie, waarbij religie een omgekeerd effect heeft op delinquentie. Een significant interactie-effect van religie en gezinsstructuur wordt gevonden op internaliserende problematiek. Dit is visueel weergegeven in Figuur II. In deze figuur is, naast het significante interactie-effect van religie en gezinsstructuur op internaliserende problemen, te zien dat er gemiddeld genomen sprake is van een hogere mate van internaliserende problematiek dan van externaliserende problematiek, ongeacht religiositeit of gezinsstructuur. Het niveau van angst en depressie ligt nog hoger voor jongeren uit religieuze gescheiden gezinnen. De hoogste score is gemeten op angst bij jongeren uit gescheiden,

religieuze gezinnen. De laagste score is gemeten op delinquentie bij jongeren uit intacte, religieuze gezinnen.

Figuur II

Onderzoeksvraag 3a

De totale mate van gerapporteerde conflicten onder ex-echtparen is gemiddeld 2.14 ($M = 2.14$, $SD = 0.92$). Jongeren uit religieuze gezinnen rapporteren gemiddeld meer conflicten ($M = 2.28$, $SD = 0.96$) dan jongeren uit niet-religieuze gezinnen ($M = 2.08$, $SD = 0.90$). Het verschil blijkt significant ($F = 15.24$, $df = 1$, $p < .001$).

Onderzoeksvraag 3b

De samenhang tussen ouderlijke conflicten en internaliserende en externaliserende problemen van adolescenten is te zien in Tabel V.

Tabel V

Pearson correlatie tussen ouderlijke conflicten en problemen

	Angst	Depressie	Agressie	Delinquentie
Adolescenten				
Religieus	$r = .23$	$r = .23$	$r = .13$	$r = .09$
Niet-religieus	$r = .21$	$r = .19$	$r = .11$	$r = .13$

Na berekening van de *Fisher r-to-z transformation* blijken de verschillen in correlatiecoëfficiënten tussen jongeren uit religieuze en niet-religieuze gezinnen geen van alle significant. Wel kan gezegd worden dat de correlatie tussen ouderlijke conflicten en problemen voor beide groepen groter is voor internaliserende dan voor externaliserende problematiek.

Onderzoeksvraag 3c

Vervolgens is onderzocht of de gemiddelde mate van problemen onder adolescenten mogelijk deels toe te schrijven is aan de mate waarin zij aangeven te maken te hebben met ouderlijke conflicten. Daartoe is op dezelfde wijze als in onderzoeksvraag 2 een MANCOVA toegepast, met ouderlijke conflicten als covariaat. De resultaten van deze analyse zijn voor de volledigheid opgenomen in Bijlage 1, Tabel I. De resultaten die significant genoemd kunnen worden, zijn weergegeven in Tabel VI.

Tabel VI

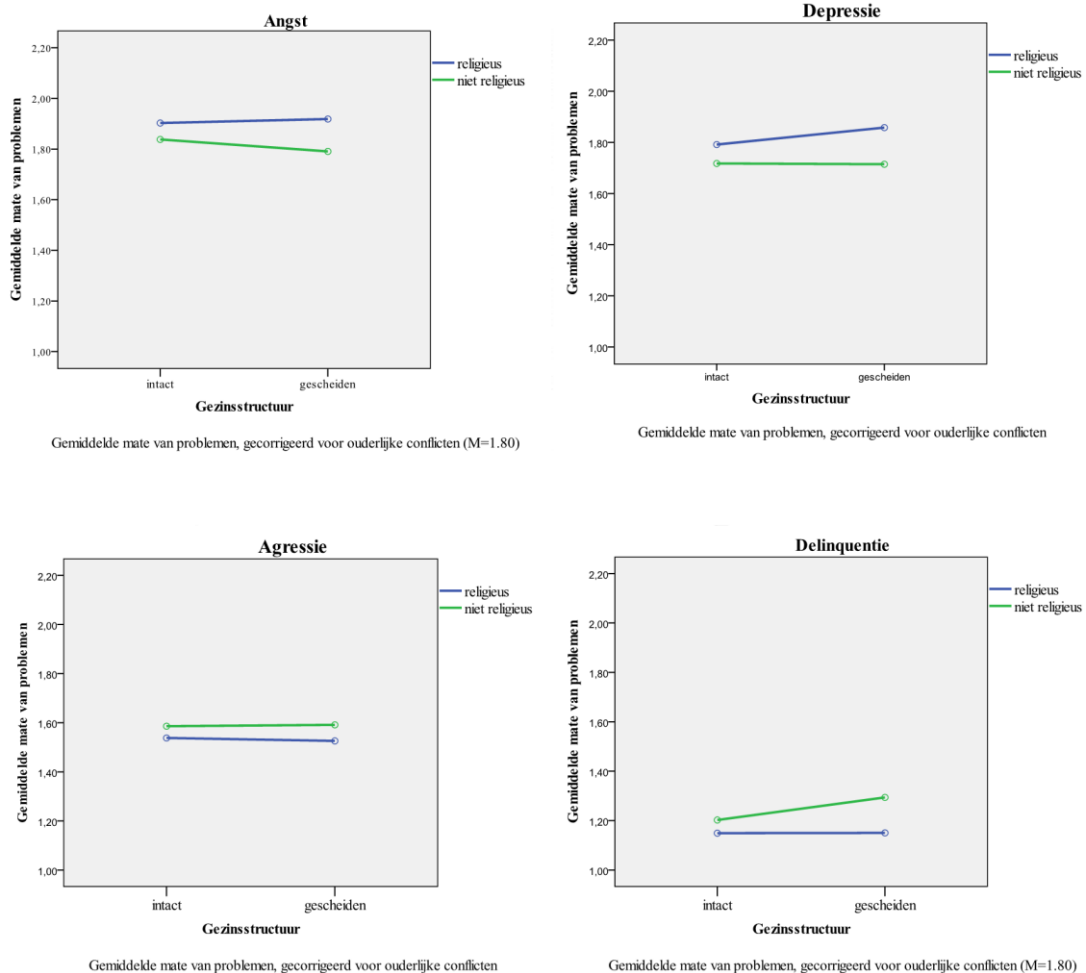
Significante effecten van religie en gezinsstructuur op problemen, gecorrigeerd voor conflicten

	F	df	p
Effect religie			
Angst	6.39	1	.030
Depressie	7.29	1	.007
Agressie	4.72	1	.012
Delinquentie	28.79	1	<.001
Effect gezinsstructuur			
Delinquentie	5.90	1	.015
Interactie-effect			
Delinquentie	6.07	1	.014

Resultaten zijn significant bij $p < .05$

In Tabel VI is te zien dat, wanneer ouderlijke conflicten meegenomen worden in het onderzoek, er nog steeds sprake is van een hoofdeffect van religie op angst, depressie en delinquentie. Nieuw is het effect van religie op agressie. Het effect van gezinsstructuur blijkt alleen nog significant voor delinquentie en er ontstaat een interactie-effect van religie en gezinsstructuur op delinquentie. Het interactie-effect op internaliserende problemen is niet meer significant, nu gecorrigeerd is voor ouderlijke conflicten. Het interactie-effect van de factoren gezinsstructuur en religie op problemen, met ouderlijke conflicten als covariaat, is visueel weergegeven in Figuur III.

Figuur III

Conclusie en Discussie

In deze studie is het verschil onderzocht in gemiddelde internaliserende en externaliserende problemen tussen adolescenten uit religieuze en niet-religieuze gezinnen. Ook is de samenhang onderzocht tussen ouderlijke conflicten en problemen onder de beide groepen. Tenslotte is nagegaan in welke mate problemen onder adolescenten nog aanwezig zijn wanneer gecorrigeerd wordt voor ouderlijke conflicten.

Dit artikel veronderstelde dat echtscheiding onder religieuze ouders minder vaak voorkomt dan onder niet-religieuze ouders. De resultaten van deze studie bevestigen die aanname. In een vergelijking van beide groepen blijkt dat echtscheiding vaker voorkomt bij niet-religieuze gezinnen (13.3%) dan bij religieuze gezinnen (5.3%). Wordt binnen de beide groepen gekeken naar het percentage echtscheidingen, dan blijkt dat echtscheiding onder niet-religieuze ouders (23.5%) ongeveer twee keer zo vaak voorkomt als onder religieuze ouders (12.1%). Deze bevinding steunt het onderzoek van Booth en collega's (1995), die beweren dat er een licht verminderde kans is op echtscheiding wanneer er sprake is van religieuze betrokkenheid (Booth et al., 1995). Uit dit onderzoek komt een aanzienlijk verschil tussen religieuze en niet-religieuze ouders naar voren. Echter, naast religie kunnen ook andere - bijvoorbeeld persoonsgebonden, familiale of sociale- factoren een rol spelen bij het al dan niet in stand houden van een huwelijksrelatie.

Uit de analyses naar de verschillen in gemiddeld probleemgedrag blijkt dat jongeren uit gescheiden gezinnen op al de probleemgebieden angst, depressie, agressie en delinquentie gemiddeld genomen significant meer problemen hebben dan jongeren uit intacte gezinnen. Hiermee steunt dit onderzoek vele bevindingen uit eerder onderzoek (Amato, Loomis, & Booth, 1995; Amato, 2001; Hetherington et al., 1998; Kelly & Lamb, 2000). Daarnaast blijkt dat jongeren uit religieuze gezinnen gemiddeld genomen een significant hogere mate van angst en depressie ervaren dan jongeren uit niet-religieuze gezinnen, ongeacht gezinsstructuur. Tegelijkertijd blijkt dat deze groep het laagst scoort op agressie en delinquentie. Deze bevindingen wijzen uit dat er, naast het effect van echtscheiding op problemen, sprake lijkt van een hoofdeffect van religie op angst en depressie onder jongeren en een tegengesteld effect van religie op agressie en delinquentie onder jongeren. Jongeren uit religieuze gezinnen in dit onderzoek hebben meer internaliserende problemen en minder externaliserende problemen ten opzichte van hun leeftijdgenoten uit niet-religieuze gezinnen. Andere studies naar het verband tussen religie en problemen geven uiteenlopende resultaten. Uit sommige studies blijkt religie te zorgen voor minder problemen (Koenig & Larson, 2001;

Shreive-Neiger & Edelstein, 2004), terwijl andere studies, bijvoorbeeld die van Watters (zoals geciteerd in Koenig & Larson, 2004), uitwijzen dat religie zorgt voor meer problemen. In deze studie lijkt religie zowel positief als negatief uit te werken; jongeren uit religieuze gezinnen in dit onderzoek vertonen minder agressie en delinquentie, maar hebben meer angst en depressie ten opzichte van niet-religieuze jongeren. Voorzichtigheid is dan ook geboden bij het doen van generaliserende uitspraken inzake het verband tussen religie en problemen van adolescenten. Toch wordt mogelijk deels een verklaring gevonden in de resultaten van de laatste onderzoeksvraag.

Deze ging over de rol van ouderlijke conflicten in gemiddeld probleemgedrag van adolescenten uit religieuze en niet-religieuze gezinnen. De resultaten laten zien dat jongeren uit religieuze gezinnen gemiddeld genomen significant meer ouderlijke conflicten rapporteren dan hun leeftijdgenoten uit niet-religieuze gezinnen. Hiermee lijkt opnieuw -op een andere manier- naar voren te komen dat religieuze ouders minder snel beslissen tot echtscheiding, zelfs wanneer de relatie conflictueus is (Fackrell et al., 2011). Hierdoor lijkt er onder religieuze gezinnen een groep ouders te bestaan met gemiddeld meer conflicten. Verder blijkt de samenhang tussen ouderlijke conflicten en gemiddeld probleemgedrag niet significant verschillend voor religieuze en niet-religieuze jongeren. Dit betekent dat jongeren uit de beide groepen niet meer of minder problemen hebben door de ruzies van hun ouders. Wel blijkt de samenhang voor beide groepen groter voor internaliserende dan voor externaliserende problematiek. De gevolgen van ouderlijke conflicten voor jongeren zijn dus vaker te vinden op de gebieden angst en depressie. Dit is in lijn met wat Ellison en collega's (2011) zeggen over het verband tussen ouderlijke conflicten en emoties als angst, spanning en verdriet bij kinderen en jongeren (Ellison et al., 2011). Mogelijk is de verhoogde mate van ouderlijke conflicten die religieuze jongeren rapporteren deels de oorzaak van de hogere scores op angst en depressie onder deze groep jongeren. Deze uitspraak wordt bevestigd doordat het interactie-effect van religie en gezinsstructuur op angst en depressie niet meer significant is wanneer gecorrigeerd wordt voor ouderlijke conflicten. Niettemin blijft het hoofdeffect van religie bestaan. Het interactie-effect van religie en gezinsstructuur op delinquentie is echter een onverwachte bevinding van deze studie die zich niet eenvoudig laat verklaren.

Deze studie voegt nieuwe kennis toe aan studies naar echtscheiding en adolescenten in Nederland. Verschillende onderzoeken betreffen de Nederlandse situatie (Dronkers, 1999; Spruijt, DeGoede, & VanderValk, 2001; VanderValk et al., 2004). In deze studie werd religie meegenomen vanwege de rol die ze speelt in een deel van de Nederlandse gezinnen. De steekproef was groot en representatief voor de Nederlandse populatie adolescenten. De

resultaten zijn dan ook niet zonder betekenis. Immers, meer kennis omtrent problemen onder adolescenten uit religieuze en niet-religieuze gezinnen kan behandelaars helpen bij het vinden van een passende interventie. De al dan niet religieuze achtergrond kan, zo wijst deze studie uit, een rol spelen bij het ontstaan van problemen. Als hiermee rekening gehouden wordt, kan adequate hulpverlening mogelijk sneller leiden tot goede resultaten. Niettemin heeft dit onderzoek een aantal restricties. De belangrijkste is dat religie meegenomen is als statisch gegeven. Van jongeren die ingevuld hebben religieus te zijn is niet bekend of zij zelf gelovig zijn of het geloof van hun ouders hebben ingevuld. Dit zou uitspraken naar aanleiding van dit onderzoek in een ander licht kunnen stellen. Voorzichtigheid is dan ook geboden bij het trekken van conclusies of het generaliseren van resultaten ten aanzien van (niet-) religieuze jongeren op basis van deze studie. Immers, de adolescentie wordt wel aangemerkt als de meest instabiele tijd voor wat betreft religiositeit (Regnerus & Uecker, 2006). Verder zijn conflicten gemeten vanuit de perceptie van adolescenten. Een toevoeging van het perspectief van de ouders zou een vollediger beeld kunnen schetsen. Onderzoek in de toekomst zou zich idealiter richten op de factoren die een rol spelen bij de ontwikkeling van een religieuze identiteit bij adolescenten en hoe religie mogelijk een rol speelt bij het al dan niet ontstaan van problemen. Concluderend kan gezegd worden dat de verschillen tussen jongeren uit religieuze en niet-religieuze gezinnen in de mate waarin zij problemen ervaren niet eenvoudig te verklaren zijn, wanneer het gaat om aanpassing na echtscheiding. De rol van ouderlijke conflicten lijkt evident. De resultaten van dit onderzoek verklaren slechts een klein deel van de verschillen tussen beide groepen jongeren.

Literatuur

- Amato, P.R. (2001). Children of divorce in the 1990's: An update of the Amato and Keith 1991 meta-analysis. *Journal of Family Psychology, 15*, 355-370. doi: 10.1037//0893-3200.15.3.355
- Amato, P.R. (2003). Reconciling divergent perspectives: Judith Wallerstein, quantitative family research, and children of divorce. *Family Relations, 52*, 332-339. doi: 10.1111/j.1741-3729.2003.00332.x
- Amato, P.R., & DeBoer, D.D. (2001). The transmission of marital instability across generations: relationship skills or commitment to marriage? *Journal of Marriage and Family, 63*, 1038-1051. doi:10.1111/j.1741-3737.2001.01038.x
- Amato, P.R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: a meta-analysis. *Psychological Bulletin, 110*, 26-46. doi: 10.1037/0033-2909.110.1.26
- Amato, P.R., Loomis, L.S., & Booth, A. (1995). Parental divorce, marital conflict, and offspring well-being during early adulthood. *Social Forces, 73*, 895-915. doi: 10.2307/2580551
- Baerveldt, C., VanRossem, R., & Vermande, M. (2003). Pupils' delinquency and their social networks: A test of some network assumptions of the ability and inability models of delinquency. *The Netherlands Journal of Social Sciences, 39*, 107-125
- Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., & Osterman, K. (1992). *The Direct and Indirect Aggression scales*. Vasa, Finland: Abo Akademi University, Department of Social Sciences.
- Booth, A., & Amato, P.R. (2001). Parental predivorce relationship and offspring post-divorce well-being. *Journal of Marriage and Family, 63*, 197-212. doi: 10.1111/j.1741-3737.2001.00197.x
- Booth, A., Johnson, D.R., Branaman, A., & Sica, A. (1995). Belief and behavior: Does religion matter in today's marriage? *Journal of Marriage and Family, 57*, 661-671. doi: 10.2307/353921
- Craighead, W. E., Smucker, M. R., Craighead, L. W., & Ilardi, S. S. (1998). Factor analysis of the Children's Depression Inventory in a community sample. *Psychological Assessment, 10*, 156-165. doi: 10.1037/1040-3590.10.2.156
- Dollahite, D.C., Hawkins, A. J., & Ward, M.R. (2012). Something more: the meanings of marriage for religious couples in America. *Marriage and Family Review, 48*, 339-362. doi:10.1080/01494929.2012.674480.

- Dollahite, D.C., & Lambert, N.M. (2007). Forsaking all others: how religious involvement promotes marital fidelity in christian, jewish, and muslim couples. *Review of Religious Research, 48*, 290-307.
- Dronkers, J. (1999). The effects of parental conflicts and divorce on the well-being of pupils in Dutch secondary education. *European Sociological Review, 15*, 195-212.
doi: 10.1093/oxfordjournals.esr.a018260
- Ellison, C.G., Walker, A.B., Glenn, N.D., & Marquardt, E. (2011). The effects of parental marital discord and divorce on the religious and spiritual lives of young adults. *Social Science Research, 40*, 538-551. doi: 10.1016/j.ssresearch.2010.10.010
- Fackrell, T.A., Poulsen, F.O., Busby, D.M., & Dollahite, D.C. (2011). Coming to terms with parental divorce: associations with marital outcomes and the role of gender and religiosity. *Journal of Divorce and Remarriage, 52*, 435-454. doi: 10.1080/10502556.2011.592429
- Furstenberg, F.F., & Kiernan, K.E. (2001). Delayed parental divorce: how much do children benefit? *Journal of Marriage and Family, 63*, 446-457. doi: 10.1111/j.1741-3737.2001.00446.x
- Greeff, A.P., & VanderMerwe, S. (2004). Variables associated with resilience in divorced families. *Social Indicators Research, 68*, 59-75. doi: 10.1023/B:SOCI.0000025569.95499.b5
- Grych, J.H., & Fincham, F.D. (1990). Parental conflict and children's adjustment: a cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin, 108*, 267-290. doi: 10.1037/0033-2909.108.2.267
- Grych, J.H., Fincham, F.D., Jouriles, E.N., & McDonald, R. (2000). Interparental conflict and child adjustment: testing the mediational role of appraisals in the cognitive-contextual framework. *Child Development, 71*, 1648-1661. doi: 10.1111/1467-8624.00255
- Grych, J.H., Seid, M., & Fincham, F.D., (1992). Assessing marital conflict from the child's perspective: the children's perspective of interparental conflict scale. *Child Development, 63*, 558-572. doi: 10.2307/1131346
- Harold, G.T., Fincham, F.D., Osborne, L.N., & Conger, R.D. (1997). Mom and dad are it again: adolescent perceptions of marital conflict and adolescent psychological distress. *Developmental Psychology, 33*, 333-350. doi: 10.1037/0012-1649.33.2.333
- Hetherington, E.M. (1979). Divorce: A child's perspective. *American Psychologist, 34*, 851-858. doi:10.1037/0003-066X.34.10.851

- Hetherington, E.M., Bridges, M., & Insabella, G. (1998). What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transitions and children's adjustment. *American Psychologist*, *53*, 167-183. doi: 10.1037/0003-066X.53.2.167
- Kelly, J., & Lamb, M. (2000). Using child development research to make appropriate custody access and decisions for Young children. *Family and Conciliation Courts Review*, *38*, 297-311
- King, V. (2003). The influence of religion on fathers' relationship with their children. *Journal of Marriage and Family*, *65*, 382-395. doi: 10.1111/j.1741-3737.2003.00382.x
- Koenig, H.G., & Larson, D.B. (2001). Religion and mental health: evidence for an association. *Internal Review of Psychiatry*, *13*, 67-78. doi: 10.1080/09540260120037290
- Lambert, N.M., & Dollahite, D.C. (2008). The threefold cord: marital commitment in religious couples. *Journal of Family Issues*, *29*, 592-614. doi:10.1177/0192513X07308395
- Lansford, J.E., Malone, P.S., Pettit, G.S., Castellino, D.R., & Dodge, K.A. (2006). Trajectories of internalizing, externalizing, and grades for children who have and have not experienced their parents' divorce or separation. *Journal of Family Psychology*, *20*, 292-301. doi: 10.1037/0893-3200.20.2.292
- Latten, J. (2004). Trends in samenwonen en trouwen. De schone schijn van burgerlijke staat (Trends in cohabitation and marriage. The appearances of civil state). *CBS Bevolkingstrends*, *52*, 46-60.
- Mahoney, A., Krumrei, E., & Pargament, K. (2008). Turning to God to forgive: more than meets the eye. *Journal of Psychology and Christianity*, *27*, 302-310.
- Muris, P., & Steerneman, P. (2001). The revised version of the Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders (SCARED-R): First evidence for its reliability and validity in a clinical sample. *The British Psychological Society*, *40*, 35-44. doi: 10.1348/014466501163463
- Nathanson, I.G. (1995). Divorce and women's spirituality. *Journal of Divorce and Remarriage*, *22*, 179-188. doi: 10.1300/J087v22n03_11
- Regnerus, M.D., & Uecker, J.E. (2006). Finding faith, losing faith: The prevalence and context of religious transformations during adolescence. *Review of religious research*, *47*, 217-237.
- Shreive-Neiger, A.K., & Edelstein, B.A. (2004). Religion and anxiety: a critical review of the literature. *Clinical Psychology Review*, *24*, 379-397. doi: 10.1016/j.cpr.2004.02.003

- Spruijt, E., & DeGoede, M.P.M. (1997). Transitions in family structure and adolescent well-being. *Adolescence*, 32, 897-912.
- Spruijt, E., DeGoede, M., & VanderValk, I.E. (2001). The well-being of youngsters coming from six different family types. *Patient Education and Counseling*, 45, 285-294. doi: 10.1016/S0738-3991(01)00132-X
- Spruijt, E., & Kormos, H. (2010). *Handboek scheiden en de kinderen*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Teachman, J.D., Paasch, K., & Carver, K. (1996). Social capital and dropping out of school early. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 773-783. doi: 10.2307/353735
- VanderValk, I.E., & Spruijt, E. (2004). De gevolgen van echtscheiding voor kinderen. *JOOK, Jaarboek voor Ontwikkelingspsychologie, Orthopedagogiek en Kinderpsychiatrie*, 6, 324-342.
- VanderValk, I.E., Spruijt, E., DeGoede, M., Meeus, W., & Maas, C. (2004). Marital status, marital process, and parental resources in predicting adolescents' emotional adjustment: a multilevel analysis. *Journal of Family Issues*, 25, 291-317. doi: 10.1177/0192513X03257429

Bijlage 1

Tabel I

Gemiddelde mate van problemen, gecorrigeerd voor ouderlijke conflicten

	Angst		Depressie		Agressie		Delinquentie	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
religieus	1.90	0.74	1.79	0.78	1.53	0.46	1.15	0.27
niet religieus	1.83	0.73	1.72	0.76	1.59	0.51	1.22	0.39
intact	1.84	0.72	1.73	0.75	1.56	0.48	1.17	0.32
gescheiden	1.95	0.79	1.87	0.84	1.61	0.54	1.27	0.44